

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 4, 2018

TEBDİZ ÖZEL SAYISI, ss/pp. 31-42

Geliş Tarihi/Received: 22.11.2018-Kabul Tarihi/Reviwed: 17.12.2018

NEYZEN BAKIŞI TABİRİNİN ŞİİRDEKİ ANLAM ÇERÇEVESİ

THE MEANING FRAMEWORK OF EXPRESSION OF NEYZEN GLANCE IN POETRY

Ahmet TANYILDIZ

Öz

Osmanlı şiirinin anlam dünyasına ait çalışmalar arttıkça; bugüne kadar çeşitli sebeplerle perde altında kalmış özgün ifadelerin, mazmun ve mecazların yeniden keşfedildiği görülmektedir. Kullanıldığı devirlerde belirli bir anlam çerçevesi bulunan kimi kavramlar ne yazık ki çoğu zaman günümüz okuru için bir şey ifade etmemektedir. Divân şairlerinin kullandığı ve çoğu kez bizleri şaşırta ilginç ifadelerin arka planına, kaynağına ve kullanım alanlarına gidildikçe şiirdeki birtakım müphem kavramların açıklığa kavuştuğu, şiire ait anlam dünyasının berraklaştığı görülmektedir. Bu çalışma vesilesiyle Osmanlı şiirinde örneğine pek rastlanmayan *neyzen bakışı* tabirinin kazandığı anlamları seçilmiş beyitler üzerinden değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı şiiri, anlam, mecâz, neyzen bakışı.

Abstract

As the studies of the semantic world/meaning of Ottoman poetry have increased, it is observed that the original expressions, meanings and metaphors that have been behind the veil for various reasons have been re-discovered again. Unfortunately, some concepts which have certain meaning in the period in which it was used to, do not anything to the reader of today. It is observed that indefinite concept of the poem has been revealed, and the meaning world of poetry has become clear as it goes to the background, source and usage areas of interesting expressions that are used by Divan poets and often surprise us. On the occasion of this study we will try to evaluate the meanings gained by expression of *neyzen glance*, which is rarely seen in Ottoman poetry, upon the chosen couplets.

Keywords: Ottoman poetry, meaning, metaphor, neyzenglance.

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, ahmettanyildiz@gmail.com

* Bu yazı, 05 Kasım 2018 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde düzenlenen *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası III* adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Giriş

Şiir denilen imgeler dünyası, kimi zaman maddî âlemdeki görüntüleri birtakım yeni manâlarla muhatabına sunar. Maddî bir unsur, şâirin hayâl dünyasında mecaz elbisesini giyerek bambaşka bir kisve ile karşımıza çıkar. Bu çalışma kapsamında ele almayı düşündüğümüz *neyzen bakışı* tabiri de görüntünün mecazen yeniden anlamlandırıldığı özgün bir ifade olarak şiirdeki yerini almıştır. Bir mûsikî aleti olan ney'i üfleyen neyzenin oturuş veya duruş pozisyonu, etrafını göz ucuyla süzmesi; dil ustası olan sanatkârın elinde yeni bir anlam çerçevesi kazanmıştır. Görünen kompozisyonun farklı bir biçimde yorumlanması neticesinde söz konusu kavram mecazî bir yapıya bürünmüş, şiirde de daha ziyade bu anlamıyla değerlendirilmiştir.

Neyzen bakışı tabirine dair ayrıntılara girmeden önce klâsik şiirimizde *bakışla* ilgili verilere temas etmek yerinde olacaktır. Şiirin karakteristik numunesi olan gazeli merkeze alarak düşünecek olursak; âşık, ma'sûk ve rakîb tiplerinden her birinin ayrı bir bakışa (nazara) sahip olduğunu söyleyebiliriz. Âşık; arzulayan, muhtaç olan, hasret ve eziyet çeken bir tip olarak ma'sûkun kızgın, öldürücü, aşağılayıcı, umursamaz vb. her türlü bakışına ve rakîbin kindar, hasetli ve kıskanç nazarına muhatap olur. Şiirin mahiyetine göre âşık (abd, mürîd veya memur), ma'sûk (Allâh, mürşid veya âmir), rakîb ise (nefs, dünyâ veya ağyâr) manâlarında kullanılır.

Bakış türlerini tasnif etmeye çalıştığımızda umumiyetle ma'sûkun, seyrek de olsa rakîbin nazarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Hikemî yönü ağır basan şiirlerde ise *egri bakış*, *kec nazar* gibi ifadelerin *başkasına kem bakma* anlamıyla sosyal bir tespit veya sakındırma amacı içerdiğini anlamak zor değildir. Bağlam içerisinde kalmak kaydıyla bakış ile ilgili olarak karşımıza şu ibareler/ifadeler çıkmaktadır:

Âhû bakış
Egri bakış, egri nazar, egri nigâh,
Eyü/iyi bakış
Fettân bakış, fitneli bakış,
Gamze
Harâmî bakış
Hayrân bakış,
Humâr bakış(lı),
Hûnî bakış, hûnî-çeşm bakış,
Kahramânî, Kahramânâne bakış
Kec bakış, kec nazar
Kıya bakış, kıya nazar
Nâyî bakışı, nâyzen/neyzen bakışı, neyzenâne bakış, nigâh-ı neyzenâne, düdükkçi bakışı
Nazar ber-kadem (başı önünde)
Nazar-ı hakkânî (mürşidin nazarı)
Şâhîn bakış
Şehlâ bakış
Şîrî bakış
Turna bakış(lı)
Uğrı bakış, uğrun (uğrun) bakış
Yavuz bakış, yavuz göz

Söz konusu kavramlar arasında *egri bakış*, *egri nazar*, *egri nigâh*, *fettân bakış*, *hûnî bakış*, *kec nazar*, *kec bakış* tabirlerinin şiirde diğerlerinden daha fazla yer aldığı malumdur. Bu kavramlar çoğunlukla ma'şûkun fitneye düşürücü, yakıcı, öldürücü, küçümseyici vb. şekillerdeki bakışını; *kec nazar*, *kec bakış* ise daha geniş çerçevede ağyârın kin ve kıskançlık dolu bakışını yansıtan ifadelerdir. Bunlara *gamze*, *kemân*, *tîr* vb. ibarelerin istiare ve mecaz yoluyla ma'şûkun âşika nazar etme biçimi olarak kullanıldığı şiirleri de ilave etmek mümkündür.

1. Lugatlerde Neyzen Bakışı

Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*'nda Tahmîs maddesini ele alırken *neyzen bakışı* kavramını bir deyim mahiyetinde kullanır: "*Hangi şekliyle olursa olsun tahmîsde başlıca şart, ilave edilen mısralarla esas şi'rin bir ma'nâ bütünlüğü göstermesidir. Bu, bir nevi' edebiyat kuyumculuğudur ki herkesin kârı değildir. Üstâdâne olmayan tahmîslerde esâs ve ilâve mısralar birbirlerine neyzen bakışıyla bakarlar*" (1973: 142).

Kavramı diğer kaynaklara nazaran daha ayrıntılı olarak değerlendiren kişi Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyim ve Atasözleri* adlı eserinde şu değerlendirmeleri yapar: "*Neyzen, neyi iki eliyle tutup, sola doğru eğerek üflediği cihetle bakışı, yukarıdan aşağıya doğru ve göz ucuyla, hele öbür yanına bakarsa şaşısca olacağı cihetle bu çeşit şaşısca bakışa "Neyzen bakışı" denmiştir.*"

*Nâyî gibi kec bakma gürûh-ı fukaraya
O şekl ile Hak anları ihfâlâra saldı*

"*Nay üfleyen gibi yoksullar topluluğuna eğri bakma; Hak o şekilde onları gizlilik âlemlerine saldı, gizledi.*" beyti, *neyzen bakışı* hakkında söylenmiştir (2004: 233).

Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* adlı önemli eserinde bu tabiri, "*göz ucuyla yana doğru bakış yerinde kullanılır bir tabirdir. Neyzenler neyi bu vaziyette çaldıkları için bu tabir meydana gelmiştir.*" şeklinde açıklar (1993: 690).

Galata Mevlevihânesi'ndeki bir semâ ayinini tasvir eden bu minyatürde sağ üst kısımda neyzenlerin icra sırasındaki oturduğu görülmektedir. Bkz. And 2008: 423.

Kubbealtı Lugatı'nde *neyzen bakışı* ifadesi gerçek ve mecazî anlamıyla verilmektedir. Sözlükte kelimenin ilk anlamı "*yan yan bakış*"; mecazî anlamı ise "*küçümseyerek veya düşmanca bir ifade ile yan bakma*" biçimindedir. Müellifin bu kısımda verdiği örnekler Tâhirü'l-Mevlevî'nin ve Gölpınarlı'nın eserlerinde kullandığı ifadelerdir (Ayverdi 2011: 2373).

Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nde herhangi bir mecazî anlam yüklemeyen bu kavramı ney üfleyenine girdiği şekil üzerinden tanımlar ve “*neyzenler, ney çalarken göz ucuyla sürekli yana bakarlar. Konuşurken veya dururken sürekli yan bakanlara neyzen bakışlı denir*” cümlesini kullanır (2005: 481).

Ferit Devellioğlu ise tabirin *nigâh-ı neyzenâne* şekline yer vererek kavramı “*neyzen gibi yan bakış*” şeklinde tanımlarken (2007: 832) *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde ise “*neyzen bakışlı*” kavramı “*boynunu yana doğru çarpıtarak bakan*” biçiminde tanımlanmıştır (Çağbayır 2017: 1275).

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Güncel Türkçe Sözlük*'te “*neyzen bakışlı*” tabiri “*boynunu yana çarpıtarak bakan*” şeklinde anlamlandırılırken *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde kavramın “*Düdükcü: Neyzen / Düdükcü bakışı: Yan gözle bakış*” şeklinde müteradif bir ibare ile yer aldığı görülür (Dilçin 2009: 86).

2. Kavramın Şiirdeki Anlam Çerçevesi

Neyzen bakışı tabirinin dışında şiirde ney/neyzen kavramıyla ilişkili olarak umumiyetle nây/ney, nâyzen/neyzen/nây ibarelerinin tercih edildiği görülür. Bu çerçevede âşıkın çeşitli hâlleri mecaz yoluyla ney çalgısının üretim aşamaları, şekil yapısı ve çıkardığı ses ile mukayese edilir. Ney'in yapılış aşaması âşıkın kemâle erme sürecine, içinin oyulup yakılması renc ü ezâ ile pişmesine, çeşitli yerlerinin belirli sayıda delinmesi vücudundaki dağlamalara, çıkardığı ses ise hicrân ile âh etmesine benzetilerek kavram etrafında oldukça renkli bir mecaz dünyası oluşturulur. Neyzen (mürşid, matlûb) ise ney'e (mürid, tâlib) şekil veren, içini gıll u gışdan arındıran kişidir. Neyzen, ney'in derunî ve ahenkli bir nağmeyî terennüm etmesine (kemâle/vuslata ermesine) vesile olur.

Ancak *neyzen bakışı* tabiri, şiirdeki kullanım alanı ve amacı itibarıyla yukarıda söz edilen imge dünyasının dışında bir kullanım alanına sahiptir. Şâirler bu kavramı, neyzenin ney'i üflerken girdiği pozisyon üzerinden benzetme yaparak mecazî anlamı ön plana çıkacak şekilde kullanmışlardır. Söz konusu kavram, mûsikî meclisinde sâzendelerin birbirine bakışı temel alınarak ma'sûkun âşık(lar)ına küçümseyici bakışı, toplumu teşkil eden insanların birbirlerine yan bakması vb. yeni bir anlam çerçevesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Şiirde *neyzen bakışı* tabirinin hangi anlamlarda kullanıldığını tespit edebilmek için çoğunluğu T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Dairesi Başkanlığı bünyesinde yürütülen e-kitap projesinin veri tabanında bulunan seksen civarında dîvân gözden geçirilmiştir. Ayrıca *Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* projesinin ilgili veri tabanından da istifade edilmiştir. Umulanın aksine bu kavramın ve aynı anlam ilişkisine sahip ifadeleri içeren örneklerin sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Buna rağmen söz konusu kavramın hangi biçimlerde kullanıldığını ve hangi anlamları ihtiva ettiğini belirlemede tespit edilen örneklerin yeterli olduğu söylenebilir.

Örnek beyitlerde *neyzen bakışı* kavramı üç farklı bağlam içerisinde karşımıza çıkmaktadır. İlki mûsikî ve işret meclisine ait kelimeler tercih edilerek söylenen şiirlerdir. İkincisi âşık ve ma'sûkun birbirlerine bakma biçimlerini yansıtan örneklerdir. Üçüncüsü ise şâirlerin felek, sosyal hayat, insan ilişkileri çerçevesinde dış âleme dönük tespit ve tavsiyelerini içeren şiirlerdir. Çalışmanın bu kısmında ilgili kaynaklardan istifadeyle belirlenmiş olan örnekler değerlendirilecek; şâirlerin neyzen bakışı tabirine yükledikleri anlamlar tespit etmeye çalışılacaktır.

a. Neyzen Bakışıyla Bakmak

Zâtî, kendini âşık unvanıyla merkeze alarak yazdığı bir gazelinde çevresindekilere şöyle seslenir: “*Âhî feleklere kadar yükselen âşıklara hor bakmayın. Gözyaşıyla zemini kaplayan müştaka merhamet edin. Ben yakamı yırtıp gen(işlemiş) yakadan âh ederim. Aşk eteğini tuttuğumdan beri yakasız kalmışım. Sen ne imişsin, bu âlem neye uğradı diye bana bu neyzen bakışı lâyük mü ki her dem böyle bakıyorsunuz?*”:

*Hor bakman âhî eflâke eren uşşâka siz
Rahm edin yaşı zemîni pür eden müştaka siz*

*Yakamı çâk eyleyüp gen yakadan âh eylerim
Olmuşum ben dâmen-i aşkın tutaldan yakasız*

*Sen ne imişsin neye uğradı bu âlem diyü
Bana neyzen bakışı lâyük mü her dem bakasız* (Zâtî, Dîvân, G 549)

Aşk iptilasından dolayı yakasını yırtıp âh eyleyen ve bu âhî feleklere erişen şâir, hem ma’şûkdan hem de çevresindekilerden merhamet ve anlayış bekler. Ancak çevresindeki insanların şaşkınlıkla, ayıplayarak hatta hor görerek karşılık verdiklerini hissettiren şâir, “*Bana neyzen bakışı lâyük mü ki her dem böyle bakarsınız!*” cümlesiyle buna itiraz eder. Zâtî, bu beyitte *neyzen bakışı* tabirine belirgin bir tanım getirmez. Bununla birlikte çevresinin siyâk-sibâkıyla “*şaşkınlıkla bakmak, ters bakmak, olumsuz gözle bakmak, ayıplamak*” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Gelibolulu Mustafâ Âlî’nin aşağıdaki beytinde “*neyzen bakışla bakmak*” tabiri kullanılmıştır. Şâir, “*Mutribin neyzen bakışı ile bakmasını mazur görmek gerekir. Ey sofî, hoş sesli bir mutribin bu kâdarlık cefası da çekilir.*” diyerek şiirdeki sofî tipine dokundurmuştur. Ayrıca beytin dış anlamında mutribin musîkî icrası sırasında girdiği fizikî şekli anlatırken diğer yandan güzel edalı birinin hoş avazı uğruna cevrine katlanabileceğini belirtir:

*Neyzen bakışın baksa ma’zûr gerek mutrib
Cevrin çekeriz sûfî elbette hoş-âvâzın* (Âlî, Dîvân, G 727/2)

Bu beyitte *neyzen bakışıyla bakma* kavramı ile *cevr* kelimesi ve *mutrib* ile *hoş-âvâz* ibareleri leff ü neşrdeki teşbih unsurlarını oluşturmakta; *neyzen bakışı* kavramının anlam açısından menfî bir çağrışımını ortaya çıkarmaktadır. Burada *neyzen bakışı* kavramı *cevr*, *eziyet etme* ve *hor görme* istiaresini karşılayacak şekilde *yan bakma*, *ters bakma* vb. anlamlarına gelecek şekilde tercih edilmiştir.

Âlî’nin aşağıdaki beytinde ise kavramın anlam çerçevesinin benzer şekilde oluşturulduğu görülür. Şâir, tecrîd yoluyla kendisini muhatap alarak şöyle der: “*Ey Âlî, felek denilen celladın fitnessini görmeyeyim dersin eğer; âlemde kimseye neyzen gibi bakma.*” Beyitte yer alan “*neyzen gibi bakma*” tabirinin “*yan bakmak, kıskanmak, hor görmek*” gibi anlamlara geldiği anlaşılmaktadır:

*Fitne-i cellâd-ı çerhi görmeyem dersen eger
Âliyâ âlemde bakma kimseye neyzen gibi* (Âlî, Dîvân, G 1352/5)

Bursalı İffet'in aşağıdaki beytinde *neyzen bakışı* tabiri, yukarıdaki örneklerin aksine âşık canibinden ma'şûka söylenmiş bir uyarı niteliğindedir. Şâir, mûsıkî meclisi ve sazların konumu etrafında şekillendirdiği beytin anlam çerçevesinde mahbûba, tambûr gibi herkesin kucağına yatmamasını tembih eder. Zira aksi hâlde âşıkların ona neyzen bakışıyla bakacağını belirtir. Beyitte söz konusu kavram, "*kıskançlık, ayıplama, ters bakma ve kızgınlık*" gibi anlamlar taşımaktadır:

Uşşâk sana bakmaya neyzen bakışıyla
Tanbûr-sıfat herkesin âgûşuna yatma (İffet, Dîvân, Mf. 13.)

b. Dûdükçü Bakışıyla Bakmak

Klâsik sözlüklerimizde *neyzen* kelimesinin Türkçe karşılığı *dûdükçi/dûdükci* kelimesidir.¹ Bu çalışma kapsamında başvurduğumuz eserlerde *neyzen bakışı* tabirinin *dûdükci bakışı* biçiminde kullanıldığı tek örnek Zâtî'ye ait aşağıdaki beyittir. Zâtî, burada *neyzen* tabiriyle beraber *dûdükçi bakışı* ifadesini de zikreder. Şiirdeki muhayyel muhataba (kendisine) seslenerek dostlarına, neyzen gibi *dûdükçü bakışıyla bakmaması* gerektiğini söyler:

Demisinler bu ne-y-imiş yazığa uğramışız
Hemdeme bakma dûdükçi bakışın neyzen gibi (Zâtî, K 76/14)

Neyzen gibi dûdükçi bakışın bakma ibaresi; yukarıda ele aldığımız Zâtî'ye ait ilk beyitte olduğu gibi burada da "*ters bakmak, hor görmek, küçümsemek*" gibi anlamlarda kullanılmıştır.

c. Neyzen Gibi Eğri/Kec Bakmak

Şiirde *neyzen bakışı* tabiri gibi *bakış* ve *nazar* kavramlarının da *kec* ibaresiyle birlikte kullanıldığı örnekler sınırlı sayıdadır. Söz konusu ifadelerin hemen tamamı ya *neyzen* ibaresiyle beraber kullanılmış yahut aynı anlam çerçevesine dâhil olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu kısımda söz konusu bağlamlara dair karakteristik örnek mahiyetinde olan beyitlere temas edilecektir.

Nev'î, aşağıdaki beytinde mey meclisinin niteliklerini tasvir ederken, burada bulunanların engin gönüllü olduğu, neyzenler dışında kimsenin bir başkasına eğri nazarla bakmadığını belirtir. Düşük ihtimal de olsa şâirin neyzenlerden kastı sûfi ve zâhid tipi ise, mey meclisinde onlar dışında kimsenin birbirine eğri nazarla bakmadığını ifade etmiş olur. Beytin anlam katmanları altında, bezm-i meye iştirak eden kişilerde içilen safi şarabın etkisiyle haset, kıskançlık ve riya gibi olumsuz sıfatların kalmadığı, sadece vazifesini icra eden neyzenlerin eğri baktığı ifadesi de bulunmaktadır:

Eylemez gayra kimse eğri nazar
Bezm-i meyde meger ki neyzenler (Nev'î, Hasbihâl, b. 24)

¹ Mertol Tulum, Türkçenin on yedinci yüzyıl söz varlığını derleyen kıymetli eserinde *nây-bâz, nâyî, nây-zen, ney-zen* ve *neyî* gibi kelimelere "*dûdükçi, dûdük çalıcı*" karşılıklarını verir (2011:1364-1365)

Nâbî, devir eleştirisi yaptığı bir gazelinde sanat ve mûsikî alanındaki kalitenin düşüşünü de bir mûsikî meclisinin tasviriyle somutlaştırır. Mûsikîden anlamayan, nağmenin kadrini bilmeyen insanlar gördükçe neyzenlerin onlara "*kec nigâh*" ile bakmaktan başka çarelerinin kalmadığını belirten şâir, yukarıda beyti verilen Nev'î'nin aksine neyzenlerin bu şekildeki bakışını mazur göstermeye çalışır. Şâir, *kec nigâh* tabirini mecazî olarak "*kızmak, küçümsemek, beğenmemek*" anlamlarında kullanmaktadır:

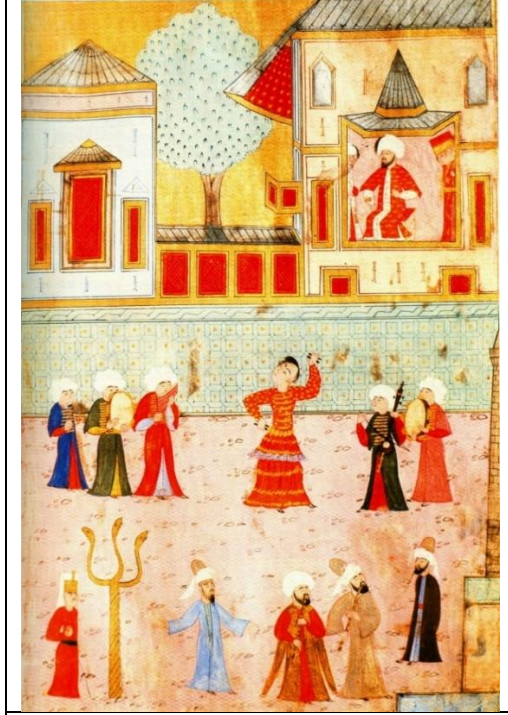
*Nağmemin kadrini bilmezleri seyr itdükçe
Kec-nigâh itmemeğe çâre mi var neyzenler*
(Nâbî, Dîvân, G 105/5)

Nedîm ise dikkatini mûsikîşinâsların oturma düzenine ve birbirlerine karşı olan pozisyonlarına yöneltir. Mûsikî ve işret meclisini tasvir ettiği aşağıdaki beytinde sâzendelerin oturma düzenini kast ederek *neyzenin mutrıba* durmadan *kec baktığını* belirtir ve aralarında bir kıskançlık olup olmadığını ve varsa bu kıskançlığın nedenini anlamaya çalışır. Şâir mecliste sâzendelerin oturuş düzenini ve musıkî icrasındaki pozisyonlarını gözlemleyip başarılı bir şekilde mecazî olarak tasvir eder. Beyitte neyzenin *kec* bakmasına sebep olan hususu "*münâfese=gıpta etmek, haset etmek*" kavramı ile izah eden Nedîm, burada neyzenin *kec* bakmasını mecazî olarak *gıpta, kıskançlık ve haset* anlamlarını karşılayacak şekilde kullanır:

*Neyzen bezmde mutrıba hemvâre kec bakar
Bilmem miyânlarında nedir bu münâfese* (Nedîm, Dîvân, G 131/4)

Üslûbuyla bir Nedîm muakkibi olduğu anlaşılan Numân Mâhir, onun kurguladığı tasvire benzer şekilde neyzen ile mutrıba karşı karşıya getirir. "*Gözümün nuru olan mutrıba neyzen ters bakar. O da her dem bî-nevâ (sükût) makâmında karar eylesin.*" biçiminde anlayabileceğimiz beyitte neyzen mutrıba kızgın ve ters bir şekilde bakıp onun daha fazla çalmamasını mecâzen istiyor gibidir. *Neyzenin kec nazar eylemesi* ifadesi *ters bakmak, kızgınlıkla bakmak, kıskanmak* gibi anlamlara gelmektedir:

*Nûr-ı aynım mutrıba neyzen ki eyler kec nazar
Eylesin her dem makâm-ı bî-nevâyide karâr* (Numân Mâhir, Dîvân, G 53/4)

1582 yılındaki (III. Murad dönemi) bir eğlenceyi yansıtan bu minyatürün alt kısmında neyzenlerin icra sırasındaki duruşları görülmektedir. Bkz. And 2008: 421

Gelibolulu Mustafâ Âlî, ma’sûk ile âşık(lar)ın münasebetine vurgu yaptığı bir manzumesinde ma’sûku muhatap alarak şöyle der: “*Hüşyâr olanlar, mestlerin çektiği cefayı senden sanmasınlar. Âşıkların iniltilerine sen neyzen gibi eğri bakma.*” Şairin “*neyzen gibi eğri bakma*” tabirini “*hafife alma, küçümseme, değer vermeme, dudak bükme*” anlamlarında kullandığı görülmektedir:

*Şiven-i mestânî senden sanmasun huşyârlar
Egri bakma nâliş-i uşşâka sen neyzen gibi
(Âlî, Dîvân, G 1350/5)*

Süheylî, âşık vasfıyla bedenini mûsikî aletlerine teşbih ederek şu ifadeleri kullanır: “*Sînemi def gibi dövüp boyumu da çeng etsem şaşılır mı! Zira doğrulup hâlimi ona arz eylesem bana neyzen gibi eğri bakar.*” Ma’sûkun âşık *neyzen gibi eğri bakması*; onu küçümsemesi, değer vermemesi veya onunla istihza etmesi anlamı taşımaktadır:

*Nola döğsem sînemi def gibi kaddim çeng edip
Togrulup arz eylesem egri bakar neyzen gibi* (Süheylî, Dîvân, K 13/20)

Hattât ve mûsikîşinâs bir şâir olan Diyârbekirli Kâmî Efendi; hat, tezhib ve cild sanatlarına ait ibarelerle örülü gazelinde bir güzele olan aşkı tasvir ederken o mücellid şühun etrafında gönül pergelinin daima döndüğünü ancak onu cedvel misali kucağa almanın pek çok hüner gerektirdiğini belirtir. Ardından o mücellid güzelin “*benim vesmem (sürme, rastuk veya dövmem) altındır*” diyerek âşıkların müşkülünü hallettiğini, nağmeyi rast (doğru, düzgün veya rast makamında) söylediğini ama neyzen gibi eğri baktığını ifade eder:

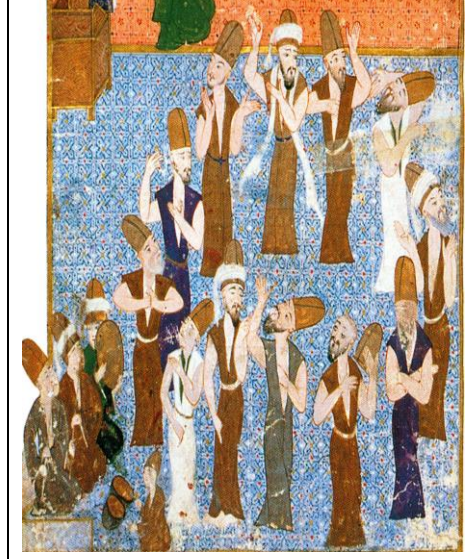
*Bir mücellid şühuna pergâr-ı dil dâyim döner
Lîk almak cedvel-i âgûşa anı pek hüner*

*Vesmetüm altun diyü hall eyledi işkâlimiz
Râst söyler nağmeyi neyzen gibi egri bakar* (Kâmî, Dîvân, G62/2)

Kâmî; cilt, tezhip ve mûsikî terimleriyle zenginleştirdiği beytinde *neyzen gibi egri bakar* kavramını, “*ters bakma, küçümseme, önemsememe*” anlamlarında kullanır.

Hâverî, Zâtî’ye nazîre olarak söylediği bir şiirinde bakış açısını iç dünyasına yönelterek gönlüne nasihatlerde bulunur. İkinci beyitte “*Cihânda ney gibi âh u figân etmemek istersen; yaratılmışların yüzüne neyzen gibi eğri bakma.*” diyen şâir, söz konusu kavramı “*hor bakma ve küçümseme*” anlamlarıyla kullanır:

*Kimseye bir ağız açılma dilâ revzen gibi
Ağzına mühür ur cevâhîrle pür ol mahzen gibi*

Mevlevîlerin semâ ayinini tasvir eden yukarıdaki minyatürde sol alt kısımda neyzen ve mutriblerin duruşu görülmektedir. Bkz. And 2008: 422

Âh u efgân itmeyem dersen cihânda ney gibi
Eğri bakma âferîde yüzine neyzen gibi (Hâverî, Nazîre-i Zâtî, G 7392/1-2)

Diyarbakırlı Lebîb Efendi, aşağıdaki beytinde zamane insanların sözü eğri söylediğini ve bir başkasına eğri baktığını; sadece neyzenin doğru söylediğini ancak onun da eğri baktığını güzel bir tasvirle ifade eder. Şâir, hemşehrisi Kâmî Efendi'nin yukarıda değinilen şiirinde tasvir ettiği güzel gibi neyzenin de rast söylediğini ama eğri baktığını ve bu sebeple ona tutulduğunu belirtir. Beyitte neyzenin (ma'şûkun) sözü doğru, bakışı ters (küçümseyici, ilgisiz) biri olarak tavsif edildiği görülmektedir:

Kec bakar kec söyler ebnâ-yı zamân yekser Lebîb
Râst söyler kec bakar duş oldum ancak neyzene (Lebîb, Dîvân, G 109/5)

Mehmed Emîn Belîğ ise feleğin gönül ehli insanlara verdiği eziyeti tasvir ettiği aşağıdaki beytinde “*Biz feleğin saz, sohbet ve ilgisinden geçtik, yeter ki gönül ehli insanlara neyzen gibi kec bakmasın.*” ifadelerini kullanır. Şâir, *neyzen gibi kec bakma* kavramı ile “*ters bakma, kötü muamele, hor bakma*” gibi anlamları kast etmektedir:

Biz hele geçdik nevâsından sipîhr-i nâ-kesün
Tek hemân ehl-i dile kec bakmasun neyzen gibi (Belîğ, Dîvân, G 239/4)

Değerlendirme

Lügat ilmi açısından “*neyzen bakışı*” tabirinin yeterli bir anlam çerçevesi henüz oluşmamıştır. Konuya dair belli başlı kaynakların bir kısmında bu kavrama dair herhangi bir bilgi bulunmamakta, bir kısmında ise sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Örnek beyitlerin ve dayanak oluşturacak verilerin artması hâlinde söz konusu kavramın, *nâyî/nâyzen/neyzen bakışı, neyzenâne bakış, nigâh-ı neyzenâne, düdükçi bakışı, eğri bakış, eğri nazar, eğri nigâh, keç bakış, kec nigâh* gibi çeşitli müteradif ibareleriyle birlikte anlam dünyası genişleyecektir.

Taranan eserlerdeki beyit örneklerinde neyzen bakışı tabirinin gerçek ve mecazî anlam karşılığı şöyle şekillenmektedir:

Şaşınca bakmak,
Gözlerini devirerek bakmak,
Boyun üzerinden yan bakmak,
Boynunu çarpıtarak yan yan bakmak,
Kızmak, kızgınca bakmak,
Küçümsemek (aşağılamak, hor bakmak),
Garıpsemek,
Benimsememek,
Düşmanca bakmak,
Kinle bakmak,
Ters bakmak (yan yan bakmak, yan gözle bakmak),
Kıskanmak (gıpta etmek, haset etmek),
Ayıplamak.

Neyzen bakışı tabirinin ve bu tabirle yakın anlam ilişkisi bulunan ifade biçimleriyle oluşturulan kâfiye ve redif ibarelerinin nazîre geleneği içerisinde yer aldığı da görülmektedir. Zâtî, Gelibolulu Mustafâ Âlî, Hâverî, Süheylî ve Mehmed Emîn Belîğ'in gazellerinde yer verdiği “*neyzen gibi*” ibaresi nazîre geleneği içerisinde dîvân şiirinin zevâle erdiği

son döneme kadar genişleyen bir yelpazede tercih edilen bir kavram olmuştur. Benzer şekilde *neyzen bakışı* tabiriyle ortak anlam dünyası içinde kullanılan *egri bakış*, *egri egri bakmak*, *egri nazar*, *egri nigâh*, *kec nazar*, *kec bakış* ifadelerinin geçtiği şiir örneklerine de çokça rastlanmaktadır. Çalışmanın hedeflediği kapsamı aşmamak için bu hususa temas edip geçmek yeterli olacaktır. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki nazîre geleneğimizde “*nigâh egri*” redifi beğenilerek kullanılmış ve nazîre mecmûalarında yer almış bir tabirdir. Ahmed Paşa'nın üç gazelinde kullandığı “*nigâh egri*” ibaresi, muakkibi olan birçok şairin dikkatini çekmiş ve tanzîr edilmiştir. (Bkz. EK)

Tespit edilebilen örnek beyitlerde bu kavramın belâgat ilmi açısından çoğunlukla bir mecâz, teşbih ve istiâre unsuru olarak tercih edildiği görülmektedir. Kavram, belirli bir kelime kadrosu içerisinde daha ziyade mûsikî terimleriyle ilgisi kurularak kullanılmıştır. *Ney* ve *neyzen*, mûsikî ilmiyle doğrudan alakalı kavramlar olduğu gibi *neyzen bakışı* tabirinin geçtiği örneklerde genellikle bu çerçevedeki kelimelerin seçildiği görülmektedir. Örnek beyitlerde geçen *bezm*, *miyân*, *mutrib*, *nağme*, *nevâ*, *ney*, *neyzen*, *râst* gibi ibarelerin birer mûsikî terimi olarak kullanıldığı da bilinen bir husustur.

Bu çalışma kapsamında eserleri taranan şâirlerin yaşadığı dönemler göz önüne alındığında bu kavramın kullanım kronolojisinde herhangi bir kopmanın yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu tabirin ilk olarak ne zaman kullanıldığına ilişkin net bir veri olmasına rağmen on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığı tespit edilmiş olmaktadır.

Neyzen bakışı tabirinin hususi olarak Mevleviyye nisbesi taşıyan şairler arasında pek rağbet görmediği söylenebilir. Çalışmanın başında temas edildiği gibi kavramın, tasavvufî niteliğinden ziyâde âşık-ma'sûk münasebeti, âşıkın (şâirin) ağıyâr karşısındaki durumu, mûsikî ve işret meclisleri, felek, sosyal hayat, insanî münasebetler vb. bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

EK

Neyzen Bakışı tabiriyle yakın anlam ilişkisine sahip olan *egri nigâh* kavramının nazîre geleneğimizdeki bazı örnekleri şöyledir (Köksal 2017: 1746-1752; Gıynaş 2017: 2864-2872):

Nigâr egri bakan gözden cemâlin gizler ey sûfi
Sen ol dîdârı görmezsin çün eylersin nigâh eğri (Ahmed Paşa)

Hatın tefsîr-i hüsnündür hatâ sanmış anı zâhid
Aceb mi dîde-i kec-bîn eger etse nigâh eğri (Ahmed Paşa)

Yüzi âyînesi yârin dürüst âyînedir zâhid
Anunçün râst görmezsin edersin sen nigâh eğri (Ahmed Paşa)

Ne vaktin kim göre dilber turur âşık rakîb ile
Kılur ol çeşm-i şehlâlar nazar geh togru gâh eğri (Tâcizâde Cafer Çelebi)

Bu gün bir sîm-ten gördüm giyer bir zer külâh egri
Kılur şûride uşşâka göz ucuyla nigâh egri (Cem Sultân)

Rakîbâ kec-nazarsın sen igen gel bakma ol hüsne
Hakikat görmez ol hüsnü kim eylerse nigâh eğri (Cem Sultân)

Rakîbe açma şol yüzden gözün sakla yavuz gözden
Ziyândır gülşen-i hüsne kim eylerse nigâh eğri (Cem Sultân)

Boyun şimşâdını ayrı görürmüş servden nergis
Biri iki görür lâbüd şu kim eder nigâh eğri (Necâtî Beg)

Gözüm bakmaya döymez togru hüsnün âftâbına
Benim mâhım rakîb-i kec-nazar eyler nigâh eğri (Hasbî)

Eyâ zâhid eger bin kez nazar kılsan o meh-rûya
Görünmez pertev-i hüsni edesin çün nigâh eğri (Muhibbî)

Sana karşı ki bezm içinde cânâ cân-ı men diye
Görüp anı eder gûyendeye özin nigâh eğri (Edirmeli Nazmî)

Gelür Nazmî'ye doğru egri baksan tîr-i müjgânun
Nişâna togru tîr atan eder lâbüd nigâh eğri (Edirmeli Nazmî)

Eger gamzen değil teşne dil-i pür-hûn-ı uşşâka
Niçin çeşmin kılur her dem Asîlî'ye nigâh eğri (Asîlî)

Îlâhî eylesin kimseye sultân nigâh eğri
Sipâhân dipdiri yerler bakarsa pâdişâh eğri (Hüsâmî)

KAYNAKÇA

- Aksoyak, İsmail Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- And, Metin (2008). *Metinlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, Mehmet (2018). *Bursalı İffet Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Arslan, Mustafa Uğurlu (2018). *Diyârbekirli Kâmî Dîvânı*, İstanbul: DBY Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C II*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Batğı, Özlem (2017). *Numân Mâhir Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Dîvânı*, Ankara: MEB Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Çağbayır, Yaşar (2017). *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Demirel, H. Gamze (2005). *XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı: İnceleme-Tenkitleli Metin-Tahlil*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gıynaş, Kamil Ali (2017). *Pervâne Bey Mecmûası*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gürer, Abdülkadir (2009). *Nev’î-Hasb-i Hâl*, İstanbul: Ürün Yayınları.
- Harmancı, M. Esat (2017). *Süheylî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Macit, Muhsin (2012). *Nedîm Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Köksal, M. Fatih (2017). *Edirneli Nazmî-Mecmau’n-Nezâir*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Kurtođlu, Orhan (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Kurtođlu, Orhan (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, İstanbul: MEB Yayınları.
- Tâhirü’l-Mevlevî (1973). *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tarlan, Ali Nihad (1970). *Zâtî Dîvânı, C II*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.